

Pojam i sadržaj razoružavanja

Potpukovnik DRAGAN VUKŠIĆ

Proces postepenog ograničavanja i uklanjanja naoružanja u dogovorenim okvirima može se tretirati jedino u značenju kontinuiranog procesa, tj. kao razoružavanje. Determinišu ga tri područja (domena) aktivnosti: političko-diplomatska, vojnotehnološka i kontrolna. U okviru vojnotehnoloških aktivnosti dominantne su sledeće mere: ograničavanje, smanjivanje (redukcija) i eliminacija. Prve čine osnovni sadržaj pregovora SALT-1 i SALT-2 između SAD i SSSR-a, za razliku od pregovora START, čiji je smisao smanjivanje nuklearnog naoružanja strategijske namene za polovinu.

Kontrolne funkcije (aktivnosti) čine bitan elemenat svih mera u procesu razoružavanja, ali kako su uvek izraz nepoverenja i sumnji – odnos prema njima je najčešće kontroverzan i naglašeno protivurečan. Čini se da je najprihvatljiviji stav o kontroli naoružanja kao specifičnom sistemu koji je sveobuhvatniji i širi od pojedinačnih aktivnosti, ako ga shvatimo kao njihov kumulativni proizvod.

Malo koja pojava u savremenim vojno-političkim odnosima privlači toliko pažnje kao razoružavanje. O razoružavanju se razgovara u Ujedinjenim nacijama, njime se bave vojno-politički savezi, ono je stalni predmet razgovora supersila i državnika najvišeg ranga, ali se u te rasprave sve intenzivnije uključuju i naučnici različitih profila, vojnici, pa i obični građani. Kao politička i diplomatsko-pregovaračka aktivnost, razoružavanje je sastavni deo i značajna komponenta sveukupnih vojno-političkih odnosa u svetu, posebno među supersilama i vojnim savezima, što znači da sve više prima univerzalni smisao.

Pa ipak, malo je koja pojava tako slabo teorijski objašnjena i utemeljena kao razoružavanje. Po svemu sudeći, naučna teorija se znatno manje bavi problematikom razo-

ružavanja nego što ono to zaslužuje; tačnije, ovde postoji izrazit primer nesklada prakse i teorije, pri čemu je praksa (politička) znatno ispred teorije (naučne). Problem je uto-liko složeniji što se u postojećoj teoriji razoružavanja direktno reflektuju, uz sve drugo, i krupne ideološke i političke razlike koje postoje među akterima u procesu razoružavanja, pogotovo među vojno-političkim savezima i pojedinim državama.

Zato se s pravom, i ne bez razloga, postavlja pitanje: da li govorimo o istoj stvari kada raspravljamo o razoružavanju, odnosno šta pod tim pojmom podrazumevamo? Tako formulisano osnovno pitanje možda zvuči i stereotipno, u najmanju ruku ne previše inspirativno, ali ono ima svoje opravdanje ako želimo analizirati postojeće kontroverze i neusaglašenost teorije i prakse. Ovaj tekst ima za cilj da inicira raspravu o pojmu i sadržaju razoružavanja i, eventualno, doprinese njihovom teorijskom utemeljenju.

DA LI RAZORUŽANJE ILI RAZORUŽAVANJE

U svakodnevnoj praksi srećemo oba ova termina, najčešće kao sinonime, pa se čini da među njima i nema bitne razlike, a samim tim ni potrebe da se o tome raspravlja. Izraz *razoružanje* je očigledno duže i češće u upotrebi. Prema nekim saznanjima, mnogo više ga koriste oni autori kojima vojna problematika nije »jača strana«. Nasuprot njima, termin *razoružavanje* češće upotrebljavaju i lakše prihvataju autori iz armijskih redova, ne zato što su potpuno uvereni u njegovu ispravnost, već zato što im se čini logičnijim. A logičnost, makar i samo iskustvena, nije mala stvar, posebno u nedostatku valjane teorije. Velika je razlika slediti logiku ili joj protivurečiti.

Po prirodnom redu stvari, svaka pojava objektivne stvarnosti ima svoj antipod, svoju manje ili više izraženu (ili našim ograničenim čulima i spoznajom) uočenu suprotnost. U našem slučaju – mislimo na naoružanje /naoružavanje i razoružanje/ razoružavanje – to je više nego evidentno. Drugim rečima, ovde nisu u pitanju sinonimi već suštinske razlike.

Naoružanje (oružje), u najopštijem smislu, označava sva sredstva za vođenje oružane borbe (rata). U Vojnoj enciklopediji se ovaj termin upotrebljava u dvojakom značenju: u užem smislu – za sva oružja kojima je snabdeve-

na neka armija ili jedinica, i u širem – za svu njihovu opremu.¹ U svakodnevnom govoru kažemo npr. da pojedinac, jedinica ili protivnik raspolažu određenim naoružanjem (oružjem). Shvaćeno na ovaj način, termin naoružanje je očito statičan i sasvim prikladan za označavanje trenutnog stanja. Međutim, već u sledećem trenutku ili u dogledno vreme, pojedinac, jedinica ili protivnik raspolaže nekim drugim oružjem – većom količinom ili kvalitetnijim, ili i jednim i drugim. Ta promena posledica je *naoružavanja*, odnosno najjednostavnije rečeno – procesa uvođenja u upotrebu novih vrsta, tipova i količina oružja. Dakle, kada je reč o naoružavanju, ne radi se o trenutnom stanju i preseku stanja, već o procesu koji podrazumeva kvantitativni rast i kvalitativno usavršavanje oružja i ratne tehnike. Prirodno, ne radi se o procesu koji je sam sebi cilj i svrha; uvođenje u upotrebu novih vrsta i količina oružja (i ratne opreme) implicira promene u vojnom faktoru u celini, a pre svega opredeljuje veličinu, sastav i organizaciju oružanih snaga. S druge strane, naoružavanje je u direktnoj zavisnosti od vojnih rashoda, odnosno sredstava koja se odvajaju za odbranu, istraživanje, razvoj i proizvodnju naoružanja i vojne opreme. Najzad sporazum o eliminisanju raketa srednjeg i kraćeg dometa pokazao je i to da razoružavanje direktno utiče na vojnu industriju, jer je dogovoreno da fabrike koje su proizvodile pomenute rakete ne mogu više da ih proizvode. Da bi se to realizovalo – ustanovljena je posebna vrsta inspekcije.

Ako je pomenuti način razmišljanja prihvatljiv, mogla bi se slediti ista logika i u objašnjenju razlika između razoružanja i razoružavanja. *Razoružanje* bi bio termin kojim se označava pojava suprotna naoružanju. Ako je naoružanje, odnosno posedovanje oružja u smislu njegove potencijalne ili stvarne upotrebe, stanje »sa oružjem«, onda bi razoružanje trebalo da bude stanje »bez oružja«, odnosno stanje potpune ili delimične razoružanosti. To znači da između stanja naoružanosti i stanja razoružanosti ima još nešto, a to može biti samo proces *razoružavanja*, dakle proces postepenog uklanjanja i ograničavanja rasta naoružanja u dogovorenim razmerama.

Zašto *postepeno uklanjanje* i zašto uklanjanje i ograničavanje u *dogovorenim razmerama*? Postoji više razloga, ali

¹ *Vojna enciklopedija*, II izdanje, knjiga V, strana 695.

ćemo naznačiti samo neke. Prvo, oružja su se gomilala u dugom vremenskom periodu kao posledica ideoloških, političkih, ekonomskih, nacionalnih, verskih i drugih suprotnosti – nasleđenih iz prošlosti ili nastalih kao rezultat razvoja u savremenim uslovima. Drugo, koncentracija naoružanja (oružja i ratne tehnike) nije ista u svim državama i u svim regionima sveta, niti u svim domenima i vrstama naoružanja. Treće, na proces naoružavanja, pa prema tome i razoružavanja, najveći uticaj imaju najveći posednici oružja, posebno nuklearnog i drugog naoružanja za masovno uništavanje.

Govoriti o razoružanju, odnosno razoružanosti kao stanju u smislu »sveta bez oružja«, svakako je humano i kao ideja, i kao politička volja, i kao dugoročni cilj. Međutim, to je istovremeno i politička floskula o kojoj se može pričati nadugo i naširoko, bez ikakvih efekata i konkretnih rezultata. To svakako, ne znači da o svetu bez naoružanja ne treba razmišljati i govoriti, ali samo ako su takva opšta razmišljanja popraćena konkretnim pregovorima u pojedinim oblastima naoružanja i između pojedinih subjekata u međunarodnim odnosima. Jedino to pruža realnu mogućnost da se postepeno, različitim merama i načinama, ostvari svet bez nekih vrsta oružja, svet sa mnogo manje naoružanja.

Govoriti o svetu bez oružja, takođe nije realno ako se istovremeno ne govori o svetu bez suprotnosti. Naoružanje nije samo sebi cilj, niti predstavlja opasnost ako nije u funkciji određene politike i konkretnih ciljeva koji idu na uštrb drugih subjekata u međunarodnim odnosima. Prema tome, dok postoje suprotnosti biće i različitih političkih ciljeva i namera oko istih pojava, biće i naoružanja kao sredstva za njihovu realizaciju. Ne treba zaboraviti da kao oružje mogu da posluže i najprimitivniji predmeti ili oruđa za rad (kao što je bilo u prvobitnoj zajednici). Najposle, dosadašnja praksa razoružavanja, za koju smo već konstatovali da je daleko ispred teorije, pokazuje da su rezultati postizani samo u onim oblastima i u onim pregovorima koji su vođeni oko strogo definisanih predmeta, cilja, zone i drugih bitnih zajednički utvrđenih elemenata.

SADRŽAJ RAZORUŽAVANJA

Postojeća teorija, bar u nas, samo usputno se bavi objašnjavanjem sadržaja razoružavanja.² U inostranoj literaturi, dostupnoj onima koji se za ova pitanja interesuju, iz radoznalosti ili profesionalno, nema mnogo rasprava i komentara šireg teorijskog karaktera. Sve je manje-više svedeno na konkretne i praktične probleme, pa se zato i u daljem izlaganju oslanjamo, u prvom redu, na njih. To je očigledno velika manjkavost u teorijskom promišljanju, ali je ona, istovremeno, i izazov za sve one koji se odluče da istražuju ovaj fenomen.

Kao što je poznato, osnovni sadržaji se mogu indukovati samo iz onih pojava koja su, u svrhu posmatranja, bar donekle locirane i ograničene u vremenu, prostoru i po drugim parametrima. Kada je reč o razoružavanju, ograničavanje pojave je otežano iz više razloga. Obično se piše o pregovorima o razoružavanju, čime se naglasak stavlja na diplomatsku i političko-pregovaračku delatnost, koja se zatim odvaja od razoružavanja kao pragmatične delatnosti, odnosno od »pravog« razoružavanja.³ Drugo, ne postoji svetski program razoružavanja kao nešto o čemu postoji dovoljan stepen saglasnosti, već se mora poći od činjenice da sadašnji pregovori o razoružavanju, u pojedinim oblastima i između različitih subjekata, uslovno predstavljaju osnovu za razvoj procesa koji bi imao sveobuhvatni značaj i domašaje. Treće, pregovori o razoružavanju u pojedinim oblastima i između pojedinih subjekata međusobno se prepliću i dopunjavaju, što se ne može unapred predvideti i uslovljavati.

Ipak, od nečega se mora početi. Možda je najbolje poći od stanja u praksi, u našem slučaju od analize konkretnih pregovora o razoružavanju, pri čemu se mogu uočiti neke zakonomernosti. U tom smislu pozabavićemo se fazama i aktivnostima u procesu razoružavanja.

Faze u procesu razoružavanja

Otpočinjanju pregovora o razoružavanju, po pravilu, prethode intenzivna politička aktivnost i brojni kontakti

² Vidi studiju: Ljubivoje Aćimović, Vladimir Bilandžić i Nina Dobrković, *Razoružanje u Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1985.

³ I navedeni autori govore o »razoružanju u užem smislu« (str. 35) i o »posebnom, opštem i potpunom razoružanju, kao krajnjem cilju« (str. 22).

država—učesnica budućih pregovora, kroz koje se usaglašavaju uslovi za njihovo otvaranje. To je, može se reći, *prva* ili pripremna faza razoružavanja. Pri tome imamo u vidu činjenicu da razoružavanje nikada do sada nije počelo direktnim pregovorima, već je uvek prethodila faza preliminarne aktivnosti država učesnica, pa čak i zemlje domaćina pregovora, ukoliko se pregovora u zemlji koja u njima ne učestvuje.

Druga faza je razdoblje samih pregovora, koji imaju za cilj postizanje sporazuma kojima se države—učesnice obavezuju (politički) da će sprovesti mere koje su sadržane u sporazumu.⁴ *Treća* faza je primena mere dogovorenih sporazumom (ograničavanje, smanjivanje, uništavanje naoružanja, i dr.). Za pojedine autore teorije razoružanja ova faza, dakle sprovođenje mere koje su dogovorene, predstavlja pravo, suštinsko razoružavanje. Konačno, *četvrta* faza je razdoblje naknadne kontrole kojom se utvrđuje kako se potpisnice sporazuma pridržavaju odredaba sporazuma. Primera radi, sporazum SAD i SSSR-a o eliminaciji raketa srednjeg i kraćeg dometa predviđa da se rakete obuhvaćene ovim sporazumom uklone i unište u roku od tri godine. Međutim, pravo na inspekciju radi provere da li se obe strane pridržavaju stanja stvorenog u toku te tri godine, države potpisnice imaće i u narednih deset godina.

Aktivnosti u procesu razoružavanja

U procesu razoružavanja neprekidno se prepliću i dopunjavaju tri vrste aktivnosti: političko-diplomatska, vojno-tehnološka i kontrolna.

a) *Političko-diplomatska aktivnost* je težišna u prvoj i drugoj fazi, ali je neizostavno prisutna u celom procesu razoružavanja. Reč je o političkoj volji i spremnosti partnera da uđu u pregovore i da ih u procesu razoružavanja konkretizuju u vidu sporazuma. Ukoliko bi u bilo kojoj fazi procesa razoružavanja izostala političko-diplomatska aktivnost, proces razoružavanja bio bi prekinut.

U okviru političko-diplomatske aktivnosti, države učesnice (bilateralno ili multilateralno) dogovaraju se o bitnim

⁴ Ovi sporazumi nemaju međunarodno-pravnu vrednost. To znači da države-potpisnice imaju pravo da otkazu sporazum ako utvrde da vanredni uslovi, u vezi sa sporazumom, ugrožavaju njihove interese. U sporazumu o raketama srednjeg i kraćeg dometa, to pravo država-potpisnica precizirano je u članu 15.

pitanjima vojno-političke prirode, od kojih ćemo navesti samo neke. To je, pre svega, oblast razoružavanja, odnosno vrsta ili kategorija oružja (nuklearno ili konvencionalno). Tačnije, precizira se predmet pregovora, što na određen način implicira i sam naziv konkretnog procesa razoružavanja. Pošto se razoružanje, bar do sada, odvijalo, po pravilu, u regionalnim okvirima, obavezno se preciziraju zona, odnosno područje u koje se involvirano naoružanje nalazi. Bitan elemenat političko-diplomatske aktivnosti čine i ciljevi čijim se usaglašavanjem, na određeni način, utvrđuje smisao pregovora i budućeg sporazuma, što podrazumeva i mogućnost definisanja zajedničkih interesa involviranih strana. Najzad, potrebno je usaglasiti odgovarajuće mere kontrole, odnosno verifikacije postupaka ugovornih strana u odnosu na sprovođenje odredaba sporazuma. U toku političko-diplomatske aktivnosti, a da bi se došlo do saglasnosti oko navedenih i drugih pitanja, učesnice u pregovorima o razoružavanju ulaze i u veoma osetljiva pitanja vojno-političke prirode, kao što su razmena podataka o broju, vrsti i osobinama oružja o kojima je reč, njihovoj lokaciji, mestu proizvodnje i svim drugim pitanjima relevantnim za postizanje dogovora.

Kao što se vidi, političko-diplomatska (pregovaračka) aktivnost je, s jedne strane, metoda, a sa druge – okvir u kojem se raspravljaju značajna vojno-politička pitanja. Drugim rečima, ona je nerazdvojno povezana sa svim drugim aktivnostima u procesu razoružavanja, posebno u domenu kontrole i utvrđivanja njegovog obima.

b) *Vojnotehnološka aktivnost* svodi se na sprovođenje odredaba sporazuma, odnosno realizaciju konkretnih mera, prava i obaveza učesnica. Za pojedine autore i političare to je, u stvari, suština razoružavanja ili razoružavanje u užem smislu. To zbog toga što se u okviru vojnotehnološke aktivnosti realizuju i sprovode konkretne dogovorene, prevashodno vojne mere, za koje već sada možemo reći da (uslovno) predstavljaju osnovni sadržaj razoružavanja. Zato smatramo da se na ovom mestu treba pozabaviti identifikacijom i analizom mogućih sadržaja procesa razoružavanja, pre svega osnovnih sadržaja dosadašnjih pregovora o razoružavanju. Radi se, uglavnom, o merama ograničavanja, smanjivanja, eliminacije i kontrole naoružanja.

Ograničavanje je osnovni sadržaj pregovora SALT-1 i SALT-2.⁵ Njihov smisao je ograničavanje rasta strategijskog nuklearnog naoružanja dve supersile. U sporazumu SALT-1 ograničavanje ima skoro isključivo kvantitativni smisao; podrazumeva da se brojno stanje određenih vrsta naoružanja ne povećava za izvesno (ugovoreno) vreme. Sporazum SALT-2 sadrži i značajne odredbe koje ograničavaju kvalitativni razvoj strategijskog nuklearnog naoružanja, na primer ograničavanje broja nezavisno vođenih bojnih glava. Ograničavanje kao mera za jačanje poverenja i bezbednosti sadržano je i u Zaključnom dokumentu KEBS iz Helsinkija, kao i dokumentu Štokholmske konferencije o merama za jačanje poverenja, bezbednosti i razoružavanja u Evropi.⁶ U perspektivi, ograničavanje će biti verovatno jedna od najznačajnijih mera i aktivnosti u pogledu ograničavanja pokreta i premeštanja delova oružanih snaga, zatim ograničavanja njihove jačine, odnosno koncentracije oružanih snaga ili koncentracije pojedinih oružja u dogovorenoj zoni (na određenoj udaljenosti od granica drugih država), i sl.

Smanjivanje (redukcija) predstavlja osnovni sadržaj pregovora START⁷ između SAD i SSSR-a o smanjivanju nuklearnog naoružanja strategijske namene za polovinu. Smanjivanje postojećih snaga čini i osnovni sadržaj pregovora SOSIN (smanjivanje oružanih snaga i naoružanja u srednjoj Evropi), koji su vođeni u Beču od 1973. do 1989. godine, odnosno do otpočinjanja Pregovora i konvencionalnim oružanim snagama u Evropi. Kao što se vidi, smanjivanje je kao mera u tesnoj vezi sa ograničavanjem, jer postignuto smanjenje u određenoj oblasti oružanih snaga i naoružanja podrazumeva, istovremeno, i ograničavanje na dostignutom (dogovorenom) nivou, za izvesno vreme ili za stalno.

Neki autori relativiziraju značaj mera ograničavanja i smanjivanja, što u suštini nije ništa novo ili netačno. Šetno je, međutim, ako se iz toga izvlače zaključci kako ove mere, pa prema tome i pregovori i dogovori koji imaju za cilj ograničavanje ili smanjivanje snaga i naoružavanja u

⁵ SALT (*Strategic Arms Limitation Talks* – Pregovori o ograničavanju strategijskog naoružanja).

⁶ Zasedanje Konferencije održano je u Štokholmu od januara 1984. do septembra 1986. godine.

⁷ START (*Strategic Arms Reduction Talks* – Pregovori o smanjivanju strategijskog naoružanja).

određenoj oblasti, ne doprinose jačanju bezbednosti. Ovakav odnos uzrokovan je pogrešnim predstavama o procesu razoružavanja koja se zasnivaju, uglavnom, na dva manje-više jasna razloga. Prvi, što se razoružavanje veštački izvlači i izdvaja iz konteksta celine mesta i uloge vojnog faktora u međunarodnim odnosima. Drugi, koji proizilazi iz prvog što se razoružavanje svodi na vojno-tehnološku aktivnost u smislu sprovođenja njegovog osnovnog sadržaja, odnosno konkretnih mera.

Iako predmet ovog članka nije rasprava o pomenutim i sličnim kontroverzama, ipak je potrebno ukazati da se ovde, u suštini, radi o mišljenju koje se zasniva na tvrdnji da »manje naoružavanja ne znači istovremeno i više bezbednosti«. Smatramo da nije potrebno posebno dokazivati kako ova teza nije zasnovana na argumentima, te da nema logičku vrednost. Bezbednost nije merljiva kategorija, ali je, svakako, logično pretpostaviti da manje naoružanja (smanjivanja uticaja i značaja vojnog faktora), kao sredstva za razrešavanje protivurečnosti i problema u međunarodnim odnosima, stvara mnoge pretpostavke za jačanje bezbednosti. Ono što zastupnici ovakvih ideja (namerno ili nenamerno) previđaju jeste saznanje da ograničavanje i smanjivanje pojedinih vrsta i kategorija oružja, kao i sve druge mere razoružavanja, imaju i mogu imati samo ograničen značaj i domet. Prenebregava se činjenica da se do primene ovih i drugih mera ne dolazi bez ozbiljnih i krupnih povoda i razloga, i da one nisu same sebi cilj i svrha. Usvajanju i primeni ovih mera uvek je prethodilo popuštanje zategnutosti u odnosima, što svakako, deluje u pravcu daljeg jačanja poverenja i bezbednosti.

Evidencija određenih vrsta naoružanja (uklanjanje i uništavanje) suština je već pominjanog Sporazuma o nuklearnim raketama srednjeg i kraćeg dometa između SAD i SSSR. Eliminacija polovine nuklearnih potencijala stratezijske namene predstavljaće, u osnovi, sadržaj eventualnog budućeg sporazuma SAD i SSSR-a, što znači da bi se eliminisala polovina nuklearnih bojnih glava i određen broj nosača stratezijske namene koji se nalaze u operativnoj upotrebi. Očekuje se da će eliminacija određenih vrsta naoružanja, u određenom obimu, činiti sadržaj i pregovora o konvencionalnim oružanim snagama u Evropi u okviru KEBS. Kada se govori o hemijskom i takozvanim »prljavim

oružjima« za masovno uništavanje, takođe se misli na uništavanje postojećih zaliha i zabranu proizvodnje novih.

Ovde treba naglasiti da je mera potpunog uklanjanja (eliminacije) i naoružanja u tesnoj vezi sa prethodnim aktivnostima – ograničavanjem i smanjivanjem. Suštinska odrednica uklanjanja je uništavanje (delimično ili potpuno) ovih vrsta, tipova i količina oružja koja su obuhvaćena sporazumom. Razumljivo je da je ova mera primenjiva samo na naoružanje, odnosno materijalno-tehnička sredstva, a ne i za živu silu, odnosno ljudski faktor. Zato eliminaciju prati i smanjivanje određenih delova oružanih snaga, odnosno demobilizacija ljudstva pojedinih jedinica.

c) *Kontrolne aktivnosti* su sastavni deo svih sporazuma, ali, istovremeno, i veoma protivurečna pojava. Naime, početak pregovora o razoružavanju je izraz i rezultat poboljšanja političke klime, jačanja međusobnog poverenja i popuštanja zategnutosti u odnosima, dok su mere kontrole izraz nepoverenja i sumnje da li će se partner pridržavati dogovorenog. Zbog toga sistem kontrole izaziva najviše zabuna i kontroverzi, pa mu se različito i prilazi.

Postoje dva osnovna oblika ispoljavanja i prilaza merama kontrole: uži i širi. Prvi kontrolu (verifikaciju) posmatra kao sastavni deo procesa razoružavanja, odnosno svakog konkretnog sporazuma. Njen smisao je u tome da se svaka strana ponaosob uveri u doslednost primene dogovorenih mera od strane drugih učesnika sporazuma. Shvaćena u tom smislu, jedna od usvojenih mera za jačanje poverenja i bezbednosti na Konferenciji u Štokholmu jeste i verifikacija, a u okviru nje inspekcija na licu mesta, koju može zatražiti i sprovesti svaka država učesnica KEBS na teritoriji drugih država, bez prava da se takav zahtev odbije, odnosno ne prihvati. Iako je ova mera u okviru KEBS rudimentarna u smislu njene institucionalizacije i operacionalizacije, pa i po praktičnom značenju, može se očekivati da će se, sa razvojem i usavršavanjem postojećih i usvajanjem novih mera za jačanje poverenja i bezbednosti, usavršavati i proširivati i obim i značaj kontrole. Da je to tačno, može se videti i iz usvojenih mera kontrole u Sporazumu i eliminaciji raketa srednjeg i kraćeg dometa, u okviru kojeg će se sprovoditi pet vrsta kontrole na licu mesta.⁸ Istovremeno, u pregovorima za zaključenje spora-

⁸ Šire o tome videti u »Vojnom delu« br. 1/88, str. 113–133.

zuma o smanjivanju nuklearnih potencijala strategijske namene (START) za polovinu, jedan od spornih i najsloženijih problema jeste kontrola, odnosno verifikacija, posebno kada su u pitanju strategijska bombarderska avijacija i nuklearne podmornice. Treba napomenuti da je o radikalnim merama kontrole bilo govora i u toku pripremanja pregovora i konvencionalnim oružanim snagama u Evropi između NATO i VU.

Drugi prilaz kontroli razoružavanja je suštinski različit, jer se ona pokušava institucionalizovati kao krunska mera, koja treba da zameni i eliminiše sam pojam razoružavanja. Odmah treba reći da se za ovakav prilaz zalaže Zapad, a da se razlika javlja kao rezultanta različitog poimanja ne samo problematike razoružavanja, nego i šire – uloge vojnog faktora u celini. U »Rečniku vojnih termina Združenog Generalštaba OS SAD«, razoružavanje se definiše veoma kratko, čak suvoparno, kao »smanjivanje vojnih struktura do nivoa utvrđenog međunarodnim sporazumima«, dok je kontroli naoružanja dat znatno širi tretman.⁹ Ona je definisana kao »Koncept koji znači: a) svaki plan, dogovor ili proces, koji se zasniva eksplicitno ili implicitno na međunarodnom dogovoru, a odnosi se na bilo koji aspekt sledećeg: broja, vrste ili karakteristika oružanih sistema (uključujući komandne, kontrolne, pozadinske i bilo koje odgovarajuće mehanizme); brojčanu snagu, organizaciju, opremu, raspored i primenu oružanih snaga koje preostaju državama učesnicama (ona uključuje »razoružavanje«), i b) u nekim prilikama one mere koje su primenjene radi smanjivanja nestabilnosti u vojnoj oblasti«.

Ne upuštajući se u šire razmatranje navedenih definicija, ukazujemo samo na to da je razlika između prvog i drugog pristupa (koncepta) očigledna i da odražava želju njihovih aktera da kontrolu prikažu kao sadržajno i suštinski nadređenu razoružavanju (koje je uključeno i sadržano u pojmu kontrole). Ovakav prilaz implicira zaključak prema kojem se razoružavanje odnosi samo na postojeće naoružanje, a kontrola i na postojeće i na buduće, čime se obezbeđuje uvid u stanje i razvoj vojnog faktora u svetu. U suštini, radi se o političkim razlozima i namerama, jer se sve svodi na tvrdnju kako je, navodno, vojni faktor na Zapadu pod kontrolom i na uvidu javnosti, a na Istoku

⁹ *Dictionary of Military Terms*, Joint Chiefs of Staff, 1987, str. 115.

i u nekim nesvrstanim zemljama to nije. Na tome se zasniva i propagandna floskula kako vojni faktor na Zapadu ima prevashodno odbrambeni karakter, odnosno da je u potpunosti u funkciji odbrane i zaštite od agresije, što drugoj strani implicira ofanzivnost i agresivne namere.

Po našem mišljenju, sasvim je prihvatljiv stav o kontroli naoružanja kao sistemu koji je osetno sveobuhvatniji i širi od pojedinačnih aktivnosti i mera – ograničavanja, smanjivanja, eliminacije, ako je shvatimo kao njihov kumulativni proizvod. Međutim, to nije uvek tako; kontrola naoružanja se često neopravdano tretira kao proces koji je širi od razoružavanja, pa mu je čak i nadređen. Zabuna će postojati sve dotle dok se pod razoružavanjem bude posmatrao samo uticaj na naoružanje, a pod kontrolom naoružanja – širi uticaj na vojni faktor u celini. Treba neprekidno imati na umu da naoružavanje ostvaruje uticaj na celinu vojnog faktora, ali da to isto, samo u suprotnom pravcu i smislu, važi i za razoružavanje. Kao što naoružavanje nije samo sebi svrha, već implicira promene u celini vojnog faktora, tako se i razoružavanje, kao ideja i akcija, nameće u domenu politike, odražava se na vojnu doktrinu i strategiju, na veličinu i organizaciju oružanih snaga, na vojnu industriju, vojne rashode, i slično.

Zbog toga valja naglasiti da kontrola naoružanja, ma kako je široko i proizvoljno definisali, već u nazivu implicira kontrolu postojećeg naoružanja (i OS), a ne njihovo ograničavanje, smanjivanje i eliminaciju. Suprotno, razoružavanje podrazumeva primenu svih mera koje imaju za cilj da se u procesu smanjuje prisustvo i uticaj vojnog faktora na međunarodne odnose, do potpune razoružanosti, odnosno do »stanja bez oružja«. Prema tome, kontrola naoružanja ima svoj smisao kao jedan od značajnih činilaca procesa razoružavanja, odnosno ostvarivanja uvida u stanje i razvoj vojnog faktora, ali ona ne može da zameni razoružavanje – ne samo kao ideja i proces, već ni kao krajnji cilj.

POJAM RAZORUŽAVANJA

Kada govore o razoružavanju većina autora ima na umu kvantitativno smanjivanje postojećeg, raspoloživog oružja, a ne i oružanih snaga u celini. To je, može se reći, najuže i najmanje ispravno shavanje razoružavanja, naroči-

to kada se još bliže obeležava kao delimično, manje efektivno, pa prema tome i manje značajno. To otvara prostor da se, pored ili umesto razoružavanja, traže i nude u zamenu novi pojmovi – npr. kontrola naoružanja. Negativan efekat takvog shvatanja pojačava se činjenicom da ti autori, istovremeno, ukazuju na potpuno razoružavanje, naglašavajući pritom da ono u savremenim uslovima nije ostvarljivo i da nije dostižno, što je očigledno, jer se o potpunom razoružavanju nigde i ne pregovara. O tome svedoči i činjenica da tri dosadašnja specijalna zasedanja Generalne skupštine OUN, posvećena razoružavanju, nisu ostvarila željene efekte na međunarodne odnose.

Druga grupa autora je realnija i ukazuje na to da razoružavanjem treba eliminisati sredstva kojima se vodi rat, pri čemu pod eliminacijom podrazumevaju ograničavanje, kontrolu i smanjivanje ljudskih i materijalnih potencijala. Treći imaju još širi prilaz, polazeći od teze da razoružavanje obuhvata istovremeno demilitarizaciju, ograničavanje, smanjivanje, regulisanje i kontrolu naoružanja. Međutim, za sve njih je karakteristično da razoružavanju prilaze najčešće kao usputnoj pojavi, jer se malo ko njime posebno bavi.

Podsećamo i na neke definicije razoružavanja o dokumentima OUN. U studiji o odnosu razoružavanja i međunarodne bezbednosti kaže se sledeće: »Za potrebe ove studije izraz »razoružanje« je uzet tako da obuhvata širok spektar mera koje se odnose na regulisanje, ograničenje, smanjenje i eliminisanje naoružanja, oružanih snaga i vojnih izdataka. Razoružanje takođe obuhvata ograničenja i zabrane razvoja, proba, proizvodnje, razmeštaja, širenja i transfera ili upotrebe oružja. Razoružavanje može da poprimi oblik međunarodno utanačenih aranžmana ili mera uzdržavanja ili inicijativa pojedinih država; zavisno od okolnosti, ove mere ili inicijative mogu iziskivati da im se, s druge strane, uzvрати a kasnije da se konsoliduju u ugovoru. Određene mere za jačanje poverenja na vojnom polju predstavljaju važne vidove napora za postizanje stvarnog razoružanja kao i međunarodne bezbednosti«. ¹⁰

Pojam razoružavanja još šire se daje u studiji OUN o odnosu razoružavanja i razvoja: »Razoružanje je proces smanjenja obima oružanih snaga i troškova koji se na njih

¹⁰ *Study of the relationship between disarmament and international security* – Report of the Secretary General, A/36/597, 19, November 1981, p. 15.

izdaju, uništavanje ili rashodovanje oružja, bilo da su ona razmeštena ili stokirana, postepeno eliminisanje kapaciteta za proizvodnju novih oružja i oslobađanje i zapošljavanje u civilnom sektoru vojnog osoblja. Krajnji cilj je opšte i potpuno razoružanje pod efektivnom međunarodnom kontrolom. Ovaj proces mora da karakterišu uravnotežene redukcije koje obezbeđuju neumanjenu bezbednost za sve države i predviđaju odgovarajuću verifikaciju pridržavanja ugovorenih smanjenja. U ovom procesu ima mesta za sporazume o ograničavanju naoružanja koji istinski ograničavaju kvantitativan rast i kvalitativno usavršavanje vojnog arsenala, osobito s obzirom na to što bi takvi sporazumi bili od neprocenjivog značaja kao mere za jačanje poverenja i što bi služili kao stepenica ka stvarnim smanjenjima.¹¹

Iz dosad rečenog nedvosmisleno proizilazi da pojmovno i sadržajno sužavanje i ograničavanje procesa razoružavanja nije opravdano i da se na taj način relativiziraju njegov značaj i domet. S druge strane, ni široko i suviše opisno, namensko definisanje razoružavanja ne doprinosi jasnoći i jednoznačnosti pri njegovoj upotrebi. U vezi s tim, treba imati u vidu sledeće: razoružavanje je po svojoj suštini istovremeno i politika i strategija i ništa nije toliko pogrešno kao njegovo svođenje na skup vojnotehnoloških mera, pošto je ono, prevashodno, politički fenomen i politička praksa. Kao i naoružavanje, i razoružavanje je uslovljeno političkim razlozima i postojanjem suprotnosti u odnosima. Ono je rezultat saznanja da se ne može ići beskraino u pravcu nagomilavanja oružja, kao ni jačanja uloge i značaja vojnog faktora. Drugim rečima, jedino je političkom akcijom moguće ograničiti i smanjiti ulogu i značaj vojnog faktora i primene sile u međunarodnim odnosima. Taj cilj se ostvaruje postepeno, primenom različitih, ali međusobno komplementarnih mera.

Imajući to u vidu, smatramo da bi se moglo reći da je *razoružavanje proces, u kojem međunarodni subjekti (države ili savezi država) jednostrano ili kroz političko-diplomatsku aktivnost u okviru konkretnih pregovora, teže postizanju sporazuma koji sadrže mere čijom primenom se utiče na kvantitativno i kvalitativno smanjivanje značaja i uloge vojnog faktora i otklanjanju opasnosti od primene vojne sile u*

¹¹ Study on the relationship between disarmament and development – Report of Secretary General, A/36/356, 5, October 1981, p.15.

međunarodnim odnosima, s ciljem da se doprinese jačanju međusobnog poverenja, bezbednosti i učvršćenju mira u svetu.

Ponuđenoj definiciji mogu se, svakako, staviti određeni prigovori, ali joj se ne može osporiti vrednost, imajući, pri tome, u vidu da je ona rezultat analize ograničene po obimu i cilju. Njena vrednost je u tome što ukazuje da je razoružavanje *proces* različitih *aktivnosti* kroz koje se dogovara *mere* čijom primenom se utiče na smanjivanje uticaja *vojnog faktora* u međunarodnim odnosima.

S U M M A R Y

NOTION AND CONTENTS OF DISARMAMENT

The complex of problems of disarmament has been in the theory of international relations researched in a relatively small measure, and on its conceptual-categorical apparatus has been published only a small number of works having certain scientific aspirations. Here evidently exists a discord between theory and practice, brought about – inter alia – also by major differences of ideological and political nature.

The process of gradual limiting and elimination of armaments in agreed upon frameworks could be treated only in the sense of a continuous process, i.e. as disarmament process. The process is determined by three domains of activities: political-diplomatic, military-technological, and control ones. Within the framework of military-technological activities the following measures are dominant: limiting, reduction and elimination of armaments. The first of these make the basic contents of SALT-1 and SALT-2 between the USA and the USSR, differing in this from the START, whose idea has been the reduction of number of strategic nuclear weapons for a half.

The control functions or activities make an essential element of all measures in the disarmament process but they are most usually looked at in controversial and decidedly contradictory manners since they are invariably an expression of distrust and doubt. The disarmament control seems to be most acceptably viewed as a specific system which is more comprehensive and wider than individual activities, if taken as their cumulative product.

R É S U M É

L'IDEE ET LE CONTENU DU DESARMEMENT

Dans la théorie des relations internationales, la problématique du désarmement a été relativement peu étudiée et du point de vue notionnel-catégoriel seules quelques recherches ont été publiées de nature et de prétention scientifiques. De toute évidence, il s'agit de décalage entre la théorie et la pratique dû, entre autre, aux différences considérables de nature idéologique et politique.

Le processus de réduction et d'élimination progressives de l'armement, dans les proportions négociées, ne peut être traité que dans sa signification en tant que processus continu, c'est-à-dire en tant que désarmement. Il est déterminé par trois domaines d'activités: politique-diplomatique, militaire-technologique et de contrôle. Dans le cadre des activités militaires-technologiques dominent les mesures suivantes: limitation, réduction et élimination. Les deux premières constituent le gros des contenus des négociations SALT 1 et 2 entre les USA et l'URSS, à la différence des négociations START dont le sens consiste à réduire de moitié les armes nucléaires stratégiques.

Les activités de contrôle représentent l'élément substantiel de toutes les autres mesures dans le processus de désarmement, mais comme elles laissent voir toujours de la méfiance et de la suspicion elles sont accueillies le plus souvent d'une façon controversée et sensiblement contradictoire. Il semble que l'approche la plus acceptable du contrôle du désarmement, en tant que système spécifique global et plus large que les activités particulières, c'est de le considérer comme étant le produit cumulatif de ces dernières.

РЕЗЮМЕ

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ РАЗОРУЖЕНИЯ

В теории международных отношений комплекс проблематики разоружения исследовался относительно мало, а о его системе понятий и категорий опубликовано всего несколько трудов, обладающих научными претензиями. Очевидно, речь идет о несоответствии теории и практики, обусловленном, между прочим, крупными разницей идеологической и политической природы.

Процесс постепенного ограничения и ликвидации вооружения можно рассматривать только в значении непрерывного процесса, т. е. как разоружение. Детерминируют его три области активности: политическо-дипломатическая, военно-технологическая и контрольная. В рамках военно-технологической активности преобладают следующие мероприятия: ограничение, сокращение и элиминация. Первые составляют содержание переговоров ОСВ-I и 2 между США и СССР, в отличие от переговоров СТАРТ, смысл которых заключается в сокращении ядерного вооружения стратегического назначения на половину.

Контрольные функции (активности) составляют существенный элемент всех мероприятий в процессе разоружения, но так как они всегда являются выражением недоверия и сомнений, отношение к ним, как правило, спорное и противоречивое. Кажется, что самым приемлемым является положение, считающее контроль вооружения специфичной системой, которая более всеобъемлющая и шире отдельных активностей, если ее понимать как их кумулятивный продукт.